

# בית הערבה ומפעל המלח הצפוני ספור הפיננסי

תודה לעיתונאי א. גייא על עזרתו בהכנת הכתבה

קבוץ בית הערבה ומפעל המלח הצפוני נותקו מירושלים ומארץ ישראל בפורים שנת 1948, התעבורה לקבוץ ולמפעל הצפוני בוצעה באווירונים, בנחיתה בשדה התעופה שהוכן והורחב לאחר תחילת המצור ואף ניבנו לו שני מגדלי שמירה להגנה על השדה, אווירונים אלו הוציאו אנשים שאינם נחוצים והביאו למפעל ולקבוץ נשק ותחמושת, שיועדו לחמש מאות העובדים שמתוכם היו כמאה חברי קבוץ בית הערבה, בנוסף הועברה פלוגת פלמ"ח ושוכנה במלון קליה הנמצא במחצית הדרך, בין מבנה המשטרה ושער הכניסה למפעל ומעיינות עין פשחה.

נושא הביצורים במפעל והקיבוץ נגרר, אולי משום שהמפקד שהתמנה בידי ההגנה לאזור המפעל והקבוץ, היה אחד ממנהלי המפעל, שקבל הוראות גם ממנהלו משה נובומייסקי, שקווה שבמשא ומתן תמנע הלחימה עם הירדנים, למרות זאת הוחלף מפקד זה, בידי איש קבוץ בית הערבה, ואז החלה העבודה הרצינית של המיגון, ואנשים אלו החלו להתאמן בתורת לחימה וירי.

בתחילה חשבו אנשי הנהלת המפעל על פתרונות דיפלומטיים ועסקיים בין ממלכת ירדן והנהלת המפעל הצפוני שיתירו את השטח בידי היהודים, עבדאללה מלך ירדן שהמפעל הצפוני על יושביו היהודים, ישב בקרבה למחנה הלגיון ביריחו ולדרך שעלתה לירושלים וחיברה את צדו המזרחי של נהר הירדן לצדו המערבי, דרך שדרכה הזרים כוחות לכיבוש העיר העתיקה ובמיוחד ללחימה על גוש עציון, כיבוש שחתר אליו לפני הכרזת האו"ם ב 15.5.48, היה מוכן להאזין לקריאת מנהל מפעלי ים המלח לנהל משא ומתן ולהכריז על פרוז המקום.

הערכתו של המלך עבדאללה כי יצטרך לשלם מחיר כבד בניסיון לכבוש את המפעל הצפוני ומאידיך גיסא חשב שהיהודים ישמידו את המקום ולא ימסרו את היהלום המכניס הזה במידה ומשא ומתן לא יניב תוצאות חיוביות עבורו.

בכדי להראות את רצונו, להמשיך עבודתו של המפעל, מטרתו הייתה לקבל תמלוגי כסף מהמשך עבודת המפעל והייצוא של סחורתו, לכן הרכיב עבדאללה צוות משא ומתן בכיר שכלל את מפקד הצבא גאלב פחה, מזכירו האישי ואחד ממפקדי צבאו הבכירים, משלחת זאת למשא והמתן נשלחה ב 10.5.48 למפעל הצפוני בקלייה, מהצד היהודי השתתף מנהל המפעל ומשה נובומייסקי וצוותו.

חברי המשלחת הירדנית נתקבלו בכיבוד כיד המלך, בחלק הפומבי נערכו שיחות חולין, אך במהלך השיחות נפגשו משה נובומייסקי ומנהל המשלחת הירדנית גאלב פחה לשיחה בארבע עיניים, שסופם הביאו להכרזה ירדנית כי השטח ייהפך לשטח מפורז.

בתנאי החוזה הזמני נקבע בין הצדדים, כי היהודים יעבירו לירדנים את הנשק שהגיע למפעל במטוסים, לשטח היה אמור להגיע כוח משמר ירדני, שיפקח על הנשק שבידי היהודים, השלטון על השטח יישאר בשליטה יהודית והעבודה תתנהל בידי המנהלים והעובדים היהודיים, ותגמולים מהייצור והמכירה יעברו לממלכת ירדן.

עם ההסכם החתום טס משה נובומייסקי, לפגישה עם אנשי המוסדות היהודיים בתל אביב על מנת לקבל את אישורם להסכם הזמני, אך בטרם נפגש עמם נפצע משה נובומייסקי בתאונת דרכים ואושפז בבית חולים, מהעדר תשובה לנושא לצד הירדני, גבר המתח באזור ים המלח.

מטוס צבאי שהיה אמור להטיס חיילים חמושים מכוחות ההגנה, הגיע למנחת בשדה התעופה במפעל הצפוני ריק, שהפקודה שקיבל הייתה להעמיס את הנשים והילדים מהמפעל

והקבוץ לתל אביב, ומשם הועברו ליישוב שפעים לחוף הים, חלק מגברי וחברות היישוב נותרו במפעל בסדום לאחר הפינוי, על מנת לשמור על הציוד והשטח.

המפגש הנוסף שתוכנן במפעל, בין מנהל המשלחת הירדנית גלוב פחה ומשה נובומייסקי, לשבוע אחרי בחמש עשר בחודש, לא התקיים במתכונתו המתוכננת, עקב פציעתו של נובומייסקי ובפועל נפגשו אנשים מדרג ב' בפגישה בנוכחות מפקד בכיר בהגנה.

בפגישה זאת שינו אנשי המשלחת הירדנית את ההסכם, מכיוון שהקרוב בגוש עציון הסתיימה בכניעת התושבים היהודים, הם דרשו ששטח המפעל בקלייה, לא יהיה מפורז אלא יימסר לידי הצבא הירדני, לתנאים החדשים לא הסכימו אנשי המפעל ותושבי קבוץ בית הערבה.

לאחר הפגישה השנייה, שבה נותר איש המנהלה של המפעל בשטח, שניסה לשכנע את העובדים לקבל את תנאי החוזה הזמני ובמיוחד למסור את נשקם למען עתיד המפעל, לאחר התייעצות עם מפקדת ההגנה נקבע על תנאי הכניעה של ההסכם הזמני שנקבע.

לאחר שנמסר לעובדים וחברי הקבוץ על ההחלטה למסור את הנשק ב 16 במאי 48 לידי אנשי הלגיון הערבי שהיו אמורים להגיע לשטח, החלה מהומה ומירמור בין האנשים, אנשים פתחו סליקים של נשק שאינו חוקי והחלו להטביעו בים, ואת הכמות הגדולה של חומר הנפץ שיועד להגנת המקום במקרה של מלחמה.

איסוף בקבוץ בית הערבה של רימונים וחומרי הנפץ שהיו לא חוקיים, והמוקשים שהונחו להגנה מסביב וליד גדר קבוץ בית הערבה, הועמסו בפקודת ההגנה על גבי משאית לשם השלכתו לים המלח, עלייהם צורפו פצצות המרגמה הנפצים וחומרי החבלה.

הנשק שכלל רובים ותחמושת, שהובאו בדרכים לא דרכים והוגנבו לקבוץ, כולל בהטסה לשדה התעופה של המפעל הצפוני, הוטמנו מחדש בסליקים חשאיים, המשאית המשיכה את דרכה למזח שם הועמסו חומרי הנפץ על שתי סירות.

בפעולת העלמת החומרים הלא חוקיים שנאגרו לצרכי מלחמת הגנה, עסקו ארבע מחברי הקבוץ, שנים עסקו בהעמסת החומרים על המשאית והשניים הנוותרים, העמיסו אותם על סירה, שהפליגה לים ושם השליכו אותם החברים.

בעת העמסת לסבוב השני של הסירה, קרתה תקלה ושק שהכיל את הנפצים, התפוצץ בידי של אדטו שלמה שפונה לטיפול רפואי, מלאכת העמסה של יתרת חומרי הנפץ על הסירה ויתרת ההפלגות להטבעת החומרים בוצעה בידי שותפו שנפצע אף הוא בפיצוץ דני רוזליו.

עם אור ראשון הועמסו שני הפצועים על מטוס שנחת על המסלול, מטוס שממנו הוצאו המושבים ונעקרו הדלתות, בעת שהגיע המטוס לנחיתה בתל אביב, הוברר לטייס כי היא מופצצת מהאוויר, לכן נסוב המטוס ונחת במנחת עין שמר, משם פונו באמבולנס לבית חולים.

הפצוע שלמה אדטו, נלחם על חיו יומיים ואז נפטר, ואילו חברו דני רוזליו, שרד את הפגיעה והבריא, חבריהם שנותרו בקיבוץ בית הערבה עסקו כמיטב יכולתם להשמיד ולהרוס את כול שיכלו, אלא שמחוץ לכוח ידיהם לא נותר בידם חומר נפץ להשלים את ההשמדה של המקום לפי המתכונת של אדמה חרוכה.

חלק מצעירי המקום אף שקלו להצטייד בנשק ולעלות בשבילים דרך מנזר מר סבא לירושלים למרות הסכנה לתפיסתם בידי הערבים ובלבד שלא ילכו לשבי, אנשים אלו ירדו מהרעיון בזכות שיחות עם מפקדי ההגנה שבמקום, סממנים של מרד היו מחברי התנועה הלאומית שפחדו שיושארם בשטח לאחר שהוחלט כי בטרם יכנסו חייל הלגיון ב 21 לחודש מאי למפעל יועלו העובדים והקיבוצניקים על סירות שיפליגו דרומה למפעל בסדום.

לאחר ששוכנעו כי כולם יפונו, שחררו את מעגן הסירות וכלי התעבורה הימית, אז הוחלט על מדיניות האדמה החרוכה בהשמדת ציוד המפעל ופיצוץ, אלא שלעג לרש הייתה העובדה

שמישהו נתן פקודה להטיל לים את חומר הנפץ ולא הייתה אפשרות פיזית לפוצץ את המכונות הגדולות והמבנים.

לכן עשו האנשים כמיטב יכולתם להשמיד ככול שיוכלו ציוד, באופן מפתיע בערב שבבוקרו היו אמורים אנשי הלגיון להיכנס למפעל, ניתנה הפקודה להעמיס במהירות את המזון שהוכן לתקופת הלחימה והמצור העתידיניים, כמו כן נדרשו המפונים לקחת ציוד אישי כולל מזרונים ולהעמיסם על הסירות, שיצאו לדרכם דרומה בשעה ארבע בבוקר.

חמש מאות האנשים, המזון והציוד האישי הועמסו על שלוש סירות, בצפיפות שלא תתואר והפליגו לקראת בוקר מהנמל בקלייה לנמל הדרומי בסדום, מסע שערך כתשע שעות כשהפחד העיקרי היה שמא יופיע מטוס ירדני ויפציץ את הסירות, הסירות העמוסות כללו גם חלק מנשות קבוץ בית הערבה והילדים פונו לפני כן במטוסים

ממש לפני עזיבתם שרפו העוזבים את מחסני הציוד והאספקה, פגעו בציוד אך לא פוצצו את תחנת השאיבה, תחנת תנורי הייבוש ותחנת הכוח, עקב מחסור בחומרי הנפץ, על פי האגדות בשעה שהוחלט על הפינוי ושהוברר שלצורך האדמה החרוכה חסרו חומרי נפץ בקלייה כיוון שהוטבעו בים, נשלחה תשדורת במכשיר הקשר שבסדום יתארגנו וישלחו בדחיפות סירה עם חומרי נפץ וחבלנים.

עוד בשעות הלילה של הפינוי נשלחה במקביל הסירה מסדום שהוטענה בחומר נפץ לכוון המפעל הצפוני בקלייה, חומר הנפץ והסירה הגיעו באור ראשון של השחר וגילו אדם מתרוצץ על החוף, התברר כי העובד ישן שינה עמוקה, ולא היה ער לפינוי ורק בבוקר גילה שנתר בודד, קשה לתאר את שמחתו כאשר ראה את סירת החבלה מגיעה לנמל.

בנקודה זאת חלוקות האגדות, חלקם טוענים שכאשר ראו אנשי הסירה את ההמון הערבי מתחיל להגיע למלאכת הבזיזה הם נסוגו, חלקם טוענים שהטימו את המטענים, אך נסו כאשר הגיעו ראשוני הבוזזים ולא הספיקו לפוצץ את הציוד והמבנים העיקריים במפעל.

אך הסירו דאגה מליבכם לגבי הרכוש, בניגוד לנמלטים היהודים שברחו בלילה, הגיעו בוזזים ערבים רבים בשעות היום, עם משאיות ומכוניות, פרקו והעמיסו את הניתן כולל גנרטורים, דלתות, חלונות רעפים מגגות בתי הקבוץ, והשלימו את עבודתם של היהודים למגינת לבו של המלך עבדאללה וצבאו שקיוו לקבל מפעל כפרי בשל לידי.

אך מה שנסתר היה שכוח של הצבא הירדני הגיע למקום ועצר את עבודת הבוזזים באיבה לגבי הציוד הכבד, השלטון הירדני שם ידו על שלושת גנרטורי הדיזל הענקי שהיו בתחנת הכוח הענקיים פרק אותם בעזרת מהנדסים אנגליים ומכר אותם לעיריית העיר ביירות במחיר של מאה חמישים אלף לירות.

מנועי דיזל נוספים פורקו בידי מהנדסי הרכבת הבריטית שישבו בעירק ונלקחו לעיר מוסול, מנועי דיזל קטנים יותר הועברו למחנות צבא ירדניים שם נבנו תחנות חשמל, אפילו העיר רמאללה זכתה לחשמל שנלקחו ממפעל המלח בקלייה, גם שאר הציוד המכני החשמלי שהופעלו לשאיבת מי הים לבריכות גם הוא נמכר ובהערכה גסה זכתה הממלכה הירדנית להכניס כרבע מיליון לירות מהבזיזה לכיסה הפרטי.

קיבוץ בית הערבה אף הוא נהנה מידי הבוזזים שפרקו מבתי המתיישבים רעפים, דלתות, חלונות וציוד אישי שנשאר בבתים, כמו כן פורקו מנועים וחלפים ממכבסת היישוב, ממפעל הקרח ובעיקר ממכון שאיבת המעם מנהר הירדן לחלקות שנשטפו ממלח לקראת הכנתם לאדמה טובה לחקלאות.

אין לתאר את עגמתו של מנהל המפעל והבעלים משה נובומייסקי, כששמע ממיטת חוליו בבית החולים על אובדן מפעל חייו האדיר, שלאחר תשע עשר שנים, נגוז בלא שנורתה ולו ירייה אחת להגנתו, מבחינה צבאית מואשמת ההגנה בהפקרת האזור, שלדעתם של פרשנים היה יכול לשמש קו הגנה נוח ולהישאר כעצם בצווארו של הלגיון, (תמיד נשארה

האופציה לסגת דרך הים) או פינוי מוטס ואולי אפילו במהלך הלחימה לנתק את צבא הלגיון  
מבסיסו בעבר הירדן .